

Ez a kép, azaz meghatározó jelkép ékesíti a vaskos opust (542 pp). Az érintett protestáns szerkesztmények ennek jegyében készültek. Énekverseink irodalomtörténeti léte, fontossága (mennyiségre, műfaj történetre és eszmeiségre is) döntő a hazai irodalomban és nyelvben, hatásuk nem évült el. Imádság mivoltukban szertartási énekelt tételek, azaz himnológiaitól liturgián át futurologiáig megkerülhetetlenek. Hubert Gabriella a lipcsei kiadványt *Ima-énekeskönyvnek* nevezi. *Énekes imakönyvnek* még szebben mondhatná. Folyóiratunkból már ismerjük könyve I. fejezetét, ez *A 16–17. századi magyar nyelvű protestáns éneklésről tanúskodó források* eddigi legrészletesebb összegzése. Most társul még hozzá két tömött fejezet: II. *Az éneklés és énekszerzést meghatározó követelményrendszer*, III. *Az 1700-ig megjelent magyar nyelvű gyülekezeti énekeskönyvek története*. Van még egy *Függelék* néven szerénykedő *Adattár* (csak ennek tekinthetjük a temérdek többi adattal együtt is), amelyben az 1635-ös *lőcsei énekeskönyv*, a *Zöngedező mennyei kar* (1962–1696 között), valamint a halottaskönyvek énekeinek táblázatai után *Kritikatörténeti források* felirattal a következők énekeskönyvi előszavának vagy ajánlásának, teológiai munkájának énekléssel foglalkozó része, mint jegyzetelt, kritikai kiadás található: 1. Gálszécsi István, 2–3. Huszár Gál, 4. Laskai Csókás Péter, 5–6. Bornemisza Péter, 7. Szegedi Kis István, 8. Gönci Kovács György, 9. Csáktornyai János, 10. Enyedi György, 11–12. Szilvás-Újfalvi Anderkó Imre, 13. Szenci Molnár Albert, 14. Valentinus Radetius, 15. és 17. Lorenz Brewer, 16. és 21. Fodorik Menyhért, 18. Geleji Katona István, 19. Samarjai Máté János, 20. Medgyesi Pál, 22. Szenci Kertész Ábrahám, 23. Martonfalvi Tóth György, 24. Kabai Bodor Gellért, 25. Szathmárnémethi Mihály, 26. M. Tótfalusi Kis Miklós, 27. Macsonkai Miklós, 28. Almási Gergely Mihály.

Libri quatuor — mondhatnánk klasszikus egyszerűsítéssel a munka egészéről. Alrészei, mint egyenként rangos munkák, külön-külön is megállnak a lábukon, évtizedes kutatás fajsúlyosítja őket. Fejezetei, elemzései és összegzései azt az eszközt alkották meg, amely valamennyi újabb áttekintés kiindulópontja lesz a jövőben ezen az interdisciplinaris területen. Aligha mondhatunk kevesebbet, mint a *Bevezetés*: „A 16–17. századi magyar protestáns (evangélikus, református, unitárius) éneklésről szóló korabeli tanok és vélemények az egyháztörténet, a himnológia, az irodalom- és kritikátörténet körébe tartoznak”.

Lapzárta miatt csak hírelő méltatásra futja: eme terület új iránytűje immár kapható.

Fekete Csaba

Buzgóság. Borkó Juliánna énekeskönyve. Szerkesztette, sajtó alá rendezte: Keresztes Dániel és Hamarkay Ede. Előszó: Hegedűs Loránt. Kiadta az Exodus Kiadó, Erdőkertes 2004. — ISBN 963 216 4156 — 145, [1] lap, 17 × 12 cm.

A 128 lapos, 128 ének tartalmazó, 1928-ban megjelent füzet eredeti címe hosszabb volt: *Buzgóság. Énekek. Melyeket Isten dicséretére, a saját és a testvérlelkek építésére és gyönyörködtetésére részben összegyűjtögetett, részben szerkesztett. Borkó*

Juliánna. — Felerészben B. J. jelű énekekből áll, főként belmissziós kiadványokból átvétel a többi. — Alább az ének sorszámára utalok, nem a lapszámra (az első kiadásban nem volt mutató, a másodikban van, lapszámokra utal): kettőspont után a strófa sorszáma következik.

Bibliaköri asszonyok adták ki először a könyvecskét. Ismét szükséges. Horvátország sanyargó magyarjainak a Drávaszög elégett levelestárai, szétlőtt templomtornyai árnyékában, felszakadt sebek és újratemetések évadán kapaszkodniuk kell a lelki restaurálás minden eszközébe, Julis néni emlékének ápolása e nélkül is tiszteletre méltó. Az énekíró parasztasszonytól az 1948-as református énekeskönyvben van két ének. 411: *Nem sokáig tart már földi bujdosásom*, 454: *Ez a világ csak baj halma*. Egy harmadik angolszász dallama helyett újat alkotott Máté János, ezzel az *Ó és Új* (1995), s a találkozás énekeskönyv része (1996: *Halld meg, bűnös ember, Jézus szeret!*). Borkó Julianna legjellegzetesebb hangja ilyen sorokban summázódik:

Olyan a földi élet,
Mint hamar tűnő árnyék,
Örömöm elszéledt,
Mintha sírok között járnék (88:1).

Temetőjárás, sírbaroskadás (77:2) az élete, és mindez beleoldódik az ökumenikus színezetű belmissziós mozgalomba, mintáit, dallamutalásait és „szerkesztett” átvételeit tekintve is. A hatások egyik ágát szemléljük a halottaskönyvek, tehát a Szilvás-Újfalvi Imre szerkesztette *In exequiis defunctorum* (1598) egy hagyományos énekén, amely ennek a temetési énektárnak először a kolozsvári kiadásaiban jelent meg 1660-tól, majd mindegyikben megtalálható volt még a XX. század elején is a XVI. század végéről való *Bizonytalan voltát világ állapotjának* (RPHA 182), ez előbb kézírásban terjedt (1615-ben mind a Bölöni, mind a Lipcsei kódexbe lemásolták). A *Buzgóság* 60. éneke más versformában, más dallamra (Szomorú a halál a gyarló embernek, – még három ének dallama), a nagybetűs kezdésekből láthatóan a hosszabb sorokat a kiegyenlített dallamra kettőbe osztva, az átvett motívumot asszimilálva született. A Borkó Julianna 3. strófájában javítottam egy szöveghibát, amelyet a kiadó nem vett észre: az ítéletre *kiálthatnak*, nem pedig *kiolthatnak* valakit.

1593 György deák

(3) Vízi buborékhoz mi életünk hasonló,
Mezei virággal egyszersmind elmulandó;
Nincs itt e földön oly erős alkotmány,
Mely lehessen állandó.
(7) Óh, halandó ember! Dolgod ha meggondolod,
Kemény számadásod, bizonytalan halálod,
Nem tudod, meddig élsz, de ez nyilván vagyon,
Hogy egyszer meg kell halnod.
(11) Megkérdeik ott, ember, mint éltél e világban;

1928 Borkó Julianna

Vízi buborékhoz | Életünk hasonló,
Mint mezei virág, | Oly hamar mulandó.
Mihelyt megszületünk | Már a koporsó vár,
Minden lépésünkben | A halál velünk jár.
2. E szent igazságot, | Ó, ember, jól tudod,
Rövid életedet | Mégis úgy folytatod,
Mint hogyha lakásod | Itt örökös lenne,
Számadásra lelked | Istenhez nem menne.
3. Ne ragaszkodj azért | Ez árnyékvilágba,

Ha igazán jártál a te hivatalodban
Számot adsz arról is, valamit elloptál
Az Úr talantomában.

A semmit nem érő | Múlандó jószágba,
Mert bár ma örömbbe | Töltöd is életedet,
Holnap ítéletre | Kiálthatnak téged.
4. Állj meg, gyarló ember, | Állj meg csak egy szóra
Vár a Jézus téged | Az örökös jóra.
Por féreg-emberek, | Az Úr kér titeket:
Gyűjtsetek mennyei | Állandó kincseket.

A *Buzgóság* énekének 4. strófája más hangot pendít meg, itt már nincs távoli hasonlóság sem mintájához, teljességgel a Borkó Juliannát ért belmissziós hatásokkal és énekeskönyvekkel magyarázhatjuk.

A XIX. század második felétől terjedő vasárnapi iskolai és a bibliaköri mozgalom produkált énekgyűjteményeket is, főként fordított ébredési antológiákat. Prominens képviselője Victor János (1860–1937) a *Hozsánna!* (1901) lapjain a zsoltárok és régi magyar énekek ritmikus dallamjegyzését és éneklését kezdeményezte, másrészt ő egyengette leghatásosabban az angolszász *revival* énekek tömeges beáramlásának útját. Borkó Julianna énekei is rosszul illeszkednek egyes nyugati dallamokhoz, például a jambikus lejtésű *Az Úr csodásan működik* versmértékében írottak. Érzi azonban a régi magyar és a genfi zsoltár dallamát. Ezek népzenei felvételek tanúsága szerint sem ritmustalanok, bár 1877-től a debreceni énekeskönyv, majd a próbaénekeskönyvek (1903, 1916) s az 1921-es csupa félkótákkal jelent meg. Az importált dallamok prozódiai gondjait a kiegyenlített és vontatott éneklés megoldotta a maga módján. „Az elénkbe adott énekdallamokhoz messzemenően és szépen alkalmazkodó a maga ritmikus formájában” ez az énekanyag? — Nem ez az előszó egyetlen nulla találata. Elmondhatja, hogy „énekes életlehelet nélkül elveszünk”, s a „biblikus népi énekek áhítatos gyűjteménye” minősítéshez kapcsolja „az egyke öngyilkossága” borzalmát, amely „az egész Kárpát-medencei és világmagyarságot elérte”. Ez a *ceterum censeo* nem fordít a magyarság tragikus fogyásán, Borkó Julianna énekeinek értékeit sem tárja fel, társítva ama vélekedéssel, hogy „a magyar református népi lelkiség mélyéből támadva” jött létre a *Buzgóság*. Elírás a legelső énekről, hogy ez a „35. zsoltáros drámaisága és reformáció-himnuszos hitvalló bizodalma”, ez bizony Pécselyi Király Imre bűnbánati éneke nótájára íródott (*Én Istenem, sok nagy bűnöm*). A második énekre azért nem érvényes, noha az éneklendő a *Perelj, Uram, perlőimmal* dallamára, mert az bűnhődést hirdet és megtérést sürget:

Eljött az Úr búsultába,
Ítélni holtakat s élőket...

„Mindegyikük őseredetien egyszerű” — ha csak felületesen tekintjük az énekeket, valamint mellőzzük beágyazódásukat.

Az *Örömmel járdalok vidám kedvvel* (42) a nazarénusok *Új Sion-hárfa* (1866) című gyűjteményének valamelyik kiadásából való, közvetve vagy közvetlenül. Ennek 1901-ben Szegeden 5. kiadása jelent meg. A baptista énekeskönyvek is

merítettek belőle. Tovább bővítve, az Apostoli Egyház (Apostolic Church) még a XX. század közepén (1952-ben) is kiadta Amerikában, ottani magyar nyelvű hívei használatára. Refrénes, valójában *karrefrénes* énekeket csak nyugatról importált énekeket követve írhatott Borkó Julianna. A második kiadás mindeütt elhagyja a tucatnyi alkalommal fölbukkanó „kar” megjelölést. Ámde az első „szerkesztett” ének *Testvér, vedd fel a keresztet* (7) a baptista *Sion énekei* (Bp. 1896. Bővített 2. kiadás 1900.) szerkesztőinek nevéhez kapcsolódik; Csopják Attila (1853–1934) énekéhez Udvarnoki András (1865–1945) magyaros dalama járul, de a *Buzgóság* a 34. genfi zsoltárt dallamára húzza. Egyben az utolsó strófa sorainak visszatérése, tehát a 7. ének ABA formájának követése figyelhető meg a *Buzgóság* legelső énekében.

Ezt a 7. számú éneket az Őskeresztyén Gyülekezet ma is énekli, ők a pünkösdi *Hitiünk énekei* című gyűjteményéből vették át. Ugyanonnan származik a *Száz juhocská mind együtt legelt*. Az *Új Sion-hárfa* (1872) nyomán a *Hozsánna!* is tartalmaz egy *Hogy Jézus juha vagyok* (Weil ich Jesu schäflein) változatot, szintén ebbe a bokorba tartozik az *Egy juhocskát tudok én* (118). Egy bibliakörös parasztasszony műforma- és strófászerkezet-választása nem érthető és magyarázható meg eme háttér nélkül. Csak még egy példa: az *Itt a szívem, Jézusom, jöjj be hát!* (102) dallama: *Vándor áll ajtód előtt*, a *Hallelujah!* 210. éneke, az amerikai magyar reformátusok is átvették 1918-ban. Az ének minta első strófájának végén tudjuk meg, hogy *Jézus az, ki esdekel*. Ezért ismétlődik az uncsolás a *Buzgóság* énekében: *Hívd be őt*. Borkó Julianna ezt teszi. Strófánként háromszor kiáltja: *Jöjj be hát!*

Máshonnan ered a *Jöjj, Szent Lélek, Isten lelke* (30); ez az evangélikus püspök Székács József (1809–1876) négystrófás énekének kezdő és záró versszaka. Vajon Borkó Julianna honnan ismerte? Miért az ének felét hagyta meg? Sinka Györgyéből is (mely egy XVII. századi szombatos énekeskönyvből való) csak a versek felét veszi át. Ez az ének, a halottas dallamok is, meg néhány régi magyar dallam: *Ne szállj perbe én velem*, az *Én Istenem, sok nagy bűnöm, Ím, bėjöttünk*, *Tökéletes volt minden tekintetben* az 1921-es Baltazár-féle énekeskönyvhöz és előzményeihez kapcsolja a *Buzgóságot*. Az *Ó ártatlanság báránnya* kedvence volt, tíz éneknek ez a dallama.

Gyöngéd szépségek minden énekében fölbukkannak, amint bibliai elődei képében szól:

Hittel nyúlok utánad,
Érintsem bár ruhádat
Meggyógyulnak sebeim,
Felszáradnak könnyeim (47:3)

Hitbeli indíttatása miatt nem Kharon ladikján kell majd egykor átkelnie:

Ő átsegít a Jordánon,
Lefogja két szememet,
Csendes álomból majd nála
Szébb életre ébredék (54:4).

Mit tett az átdolgozó szerkesztő? Versszedés helyett prózaként szedette az egész gyűjteményt. A helyesírási és az énekversbeli hibákat többségét javította. Maradt észrevétlenül néhol hibás sor. Bocsásd el már *szíved* elől helyesen: Bocsásd el már *színed* elől (21:1); vagy *Mind* valami sötét árnyal, helyesen: *Mint* valami sötét árnyal (8:1); *sok* szóra nem nyitom számat, helyesen: *zokszóra* nem nyitom számat (15:1); A másik út *széle*, helyesen: A másik út *széles* (15:4); örömmel *egykoron*, helyesen: örömmel *egykor otthon* (42:3); Valahol az *orvadvonban*, helyesen: Valahol a *zord vadvonban* (56:1); stb.

Dallamokat is mellékel a második kiadás szerkesztője a fűzethez, összesen huszonnolcat. Nem az énekek fölé, függelékül. Ritmikus (ritmizált) alakban közöl olyan dallamokat, amelyeket Borkó Julianna nem így látott és tanult. Az ismeretlenek, s néhány nem igen értékes, magyar énekhez sehogyan nem illő prozódiajű helyett a Csomasz Tóth Kálmán szerkesztette református énekeskönyvbéli (1948) angolszász dallamot társít (például *Jöjj királyom, Jézusom*; 1948: 464). Zsoltárdallamokat nem közöl, feltételezi, hogy a gyülekezet ezeket tudja. Borkó Julianna 12 zsoltár dallamára utal 28 ének fölött. Egy olyan zsoltárdallam is fölbukkan a új kiadásban (Nagy kegyesen től, Uram, földeddel 85), amelyet az első nem említett. Ahol nincs utalás, többnyire dallamot választ a második kiadás. Ilyen az 1651-es Cantus Catholici 135. lapjáról a *Szűz Maria kegyes anyja* (RMDT II. 189), ritmizálva. Némelykor megelégszik azzal, hogy „saját dallamra” (9, 13, 14, 17, 24, 25, 27, 42, 44, 45, 53, 56, 59, 71, 90, 114), s nem kutatja, ez mi (*Azon dallamra*, 34; *Fuss előre a cél felé*, 62, 66; stb.), és hol találhatjuk meg, de helyette ajánl mást.

Egyetlen forráshivatkozás van az első kiadásban, ezt azonban a második elhagyja. Az *Óh, Szent Isten, mi Atyánk* (17), dallamjelzés nélküli ének a megjelölt kiadványból való, tehát: Énekeskönyv. [A] Magyarországi Ev. Ref. Anyaszentegyház híveinek használatára. Az Egyetemes Konvent által elrendelt próbakiadás. (Bp. 1903. Előszó: Fejes István). Dallama van 1903-ban, helyére most J. B. Dykes (1823–1876) dallama kerül (ezt Wesley *Lelkem szent szerelmese* kezdetű énekéhez társították, 1948:300). Egy karácsonyi ének, *Óh, nagy napja szent örömmek!* (32) ugyanazon *Próbaénekeskönyv* (1903:94) virágvasárnapi énekéhez hasonlít, soraik helyenként azonosak, de 1903-ban az *Óh, ártatlanság báránya* helyett a *Vom Himmel hoch* megmagyarosodott dallamával található. Vagy azonos előképről lehet szó, vagy inkább a Buzgóság őrzi az eredetit, a próbaénekeskönyv az átdolgozást, mely annak második kiadásába (1916) és az 1921-es énekeskönyvbe már nem került bele.

1903 *Próbaénekeskönyv*

Ó, szent napja az örömmek,
Légy világa életemnek,
Hogy a Jézust, kit rég vártam,
Kísérhessem szent útjában.

1928 *Buzgóság*

Ó, nagy napja szent örömmek,
Változz napjává hitemnek,
Hogy Jézus hozzám betérjen,
Benne éljek, bennem éljen.

3. Örvendj Sion, jön királyod
 Megváltani a világot;
 Az Istennek jön nevében,
 Hogy a világ hozzátérjen.
 4. Hozsánna zeng az egekben
 Az angyali énekekben,
 Zengjünk mi is hát hozsánnát
 S áldjuk lelkünk nagy királyát!

5. Örvendj Sion, jön királyod
 Újjászülni e világot,
 Tiszta szívvel menj elébe,
 Mert Atyjának jön nevébe.
 8. Hozsánna zeng az egekben,
 Angyal ajkak énekében,
 Mely álomból életre költ,
 Hozsánnától zengjen a föld!

E példa szerint netalán ilyen átdolgozásnak vélhetünk a B. J. monogrammal nem jelölt hatvan „szerkesztett” énekből valamennyit (vagy jónéhányat?), azaz contrafactumnak vagy több alakban élőknak.

Az énekek története, a *Buzgóság* keletkezése érdekes és homályos, az említett (fellelhető) gyűjtemények fokozatosan átdolgozva formálódtak, kéziratban s a mozgalom terjesztésében jutottak el a bibliakörökhöz. Borkó Julianna „szerkesztett” énekeinek mintegy harmadát nem tudjuk pontosan eredeztetni. A gyűjtemények, és az egész kegyességi mozgalom egyházzenei következményeinek elemző feltárását Csomasz Tóth Kálmán nem tartotta a himnológia időszerű és voltaképpen feladatának, holott megértőleg szólt Borkó Juliannáról (bizonytalán csurgói lelkészként szerzett tudomást róla, övé volt a *Buzgóság* első kiadásának egyik példánya a Ráday Könyvtárban). Az új kiadás erényei és megoldatlanságai sarkalljanak arra, hogy ilyen opusokat soha ne a népi kegyességet emlegető protokolláris előszavakkal intézzünk el, inkább illendő tanulmányozásukat illesszük vállalandó és elvégzendő tennivalóink sorába.

Fekete Csaba

Újfalvi énekeskönyve

Kézírási *neumák* láthatók az 1602-ben bővítve megjelent halottaskönyv *Ne emlékezzél meg Úr Isten...* (Ne reminisceris) antifonája fölött. A hasonmás kiadásról (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXXVIII.) azért kezdem ennek említésével lapzártá előtt hevenyészett jegyzeteimet, mert eddig szertartási igénnyel méltatták legkevésbé Szilvás-Újfalvi Anderkó Imre (circa 1560 – post 1616) életművét és jelentőségét.

Tartozéka a hasonmás kiadásoknak a kutatástörténet vázolója és az eddigi eredmények összegzése. Meg is találjuk Ács Pál gondos tanulmányában Klaniczay Tibor és Keserű Bálint perújításának minden fontosabb mozzanatát. Tovább lépve hivatkozik például Ferenczi Ilona és Karasszon Dezső megállapításaira, s törekszik teljesebb kép megrajzolására. Újraértelmezi az 1602-es énekeskönyv és halottaskönyv szerkesztését, szerkezetét. A protestáns graduálok kutatásának eredményei sok részterületen kívánatossá és szükségessé teszik az immár klasszikus megállapítások változott szempontú újragondolását. Például Csomasz Tóth Kálmánét, aki —cím szerint is— a zenei műveltséget, dal-